

ATSAKOMYBĖ RIBOJANČIŲ AR PAŠALINANČIŲ SUSITARIMŲ AIŠKINIMO IR GALIOJIMO PROBLEMINIAI ASPEKTAI

Rūta Lazauskaitė

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Verslo teisės katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 2714 525
Elektroninis paštas rlazauskaite@mruni.eu

Pateikta 2010 m. gruodžio 4 d., parengta spausdinti 2011 m. balandžio 28 d.

Anotacija. Straipsnyje analizuojamos atsakomybę ribojančių ar pašalinančių sutarties sąlygų aiškinimo ir galiojimo problemos. Pirmame straipsnio skyriuje aptariamos atsakomybę ribojantiems susitarimams aiškinti naudojamos sutarčių aiškinimo taisyklės, *contra proferentem* principo kilmė, raida ir taikymo sąlygos, taip pat nagrinėjami šio principo taikymo ypatumai aiškinant atsakomybę ribojančius susitarimus. Antroje straipsnio dalyje tiriami atsakomybę pašalinančių sutarties nuostatų negaliojimo pagrindai, pateikiama jų klasifikacija, analizuojamas sąžiningumo principas kaip priemonė atsakomybę pašalinančios sąlygos galiojimui apriboti. Straipsnyje siekiama nustatyti, koks atsakomybę ribojantis susitarimas laikytinas nesąžiningu.

Reikšminiai žodžiai: sutarčių aiškinimas, *contra proferentem*, sutarčių galiojimas, atsakomybės ribojimas, atsakomybės pašalinimas, esminiai išipareigojimai, esminis pažeidimas, sąžiningumas.

Įvadas

Nustačius, jog atsakomybę ribojanti sutarties sąlyga yra įtraukta į sutartį ir tapo šalių pasirašyto susitarimo dalimi, iškyla šios sutarties nuostatos galiojimo ir aiškinimo problema, t. y. kyla klausimas, ar šalių sudarytas susitarimas dėl atsakomybės ribojimo (pašalinimo) yra galiojantis. Jei taip, ar šalys tikrai ketino apriboti atsakomybę tokiu mastu, apie kurį galima spręsti iš sutartinės nuostatos teksto, ar pasirinkta sutarties sąlygos formuluotė tiksliai atitinka padarytą sutarties pažeidimą. Taigi išsiaiškinus, kad susitarimas dėl atsakomybės ribojimo tikrai sudarytas, būtina nustatyti, ar atitinkama sutarties nuostata leidžia teigti, jog konkrečiu atveju kaltininko atsakomybė yra apribota (arba panaikinta) jam padarius nuostolių kitai sutarties šaliai.

Straipsnyje nagrinėjami atsakomybę ribojančių susitarimų aiškinimo ir galiojimo klausimai Lietuvos mokslininkų darbuose išsamiai analizuoti nebuvo, ši tema paliečiama Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – CK) komentare bei D. Bublienės monografijoje „Vartojimo sutarčių nesąžiningų sąlygų kontrolė“. Tuo tarpu įvairių užsienio valstybių teisės doktrinoje ir teismų praktikoje šiems klausimams skiriama gerokai daugiau dėmesio. Atsakomybę ribojančių ir pašalinančių sutarties sąlygų aiškinimo ir/ar galiojimo problemas tyrinėjo M. Kammas, P. Cserne, D. Lluelles, K. Meieras, M. Fontainas, F. De Ly, R. Stone, H. Beale, A. Hartkampas, H. Kötzas ir kiti.

Straipsnio tyrimo objektas – atsakomybę ribojančių ar panaikinančių susitarimų aiškinimo taisyklės ir specialieji šių susitarimų negaliojimo pagrindai.

Straipsnio tikslas – ištirti sutarčių aiškinimo principų taikymo atsakomybę ribojančioms ar pašalinančioms sutarties nuostatomis ypatumus ir šių sąlygų galiojimo ribas, nustatyti, kokie atsakomybę ribojantys susitarimai laikytini nesąžiningais.

Straipsnyje keliamiems tikslams pasiekti taikyti dokumentų analizės, sisteminės analizės, loginis, lyginamasis, istorinis tyrimo metodai.

1. Atsakomybę ribojančių ar pašalinančių sutarties sąlygų aiškinimas

Pirmiausia reikia pažymėti, kad atsakomybę ribojančių sutarties sąlygų aiškinimui taikomi bendrieji sutarčių aiškinimo principai. Taigi šios sutarties nuostatos, remiantis CK 6.193 straipsniu, turi būti aiškinamos sąžiningai, o pirmenybė turi būti teikiama ne pažodiniam sutarties sąlygos aiškinimui, bet tikriesiems sutarties šalių ketinimams, t. y. turi būti vertinama, ko sutarties šalys siekė sudarydamos sutartį ir kaip suderino savo valią. Analogiški sutarčių aiškinimo principai, reikalaujantys pirmenybę teikti tikrajai šalių valiai, o ne jos žodinei išraiškai, įtvirtinti ir kitų šalių civiliniuose įstatymuose: Vokietijos CK 133 straipsnyje, Prancūzijos CK 1156 straipsnyje, Kvebeko provincijos CK 1425 straipsnyje, Šveicarijos Prievolių kodekso 18 straipsnyje, Austrijos CK 914 straipsnyje; taip pat tarptautiniuose privatinės teisės aktuose: UNIDROIT tarptautinių sutarčių teisės principų (toliau – UNIDROIT) 4.1 straipsnyje, Europos sutarčių teisės principų (toliau – PECL) 5:101 straipsnyje.

Siekiant nustatyti tikrąją šalių valių yra reikšmingos „sutarties sudarymo aplinkybės, kurios nulėmė šalių valių vienaip ar kitaip elgtis bei sudaryti sutartį būtent tokiomis sąlygomis, kokiomis ji buvo sudaryta, ir šalių derybos dėl sutarties sudarymo“¹. Pavyzdžiui, sutarties dalyvių ketinimą apriboti pardavėjo atsakomybę už parduoto daikto trūkumus gali patvirtinti sutartyje nustatyta mažesnė nei įprasta prekės kaina. Tačiau gali būti situacijų, kai sutarties šalių tikrųjų ketinimų negalima nustatyti, nes šalių valia nesutampa. Tuomet sutartis turi būti aiškinama atsižvelgiant į tai, kokią prasmę jai tokiomis pat aplinkybėmis būtų suteikę analogiški šalims protingi asmenys (LR CK 6.193 str. 1 d.). Pavyzdžiui, jei viena šalis nurodo, jog sutartimi ketinta tik apriboti kitos šalies atsakomybę, o antroji teigia, kad sutartimi buvo siekiama jos atsakomybę pašalinti visiškai, tačiau jokių tai patvirtinančių aplinkybių nenustatoma, ginčytina sutarties sąlyga turėtų būti vertinama kaip atsakomybę ribojanti, kadangi labiau tikėtina, jog sutarties šalis būtų labiau linkusi susitarti dėl kontrahento atsakomybės ribojimo ir atsiradus nuostoliams gauti bent dalinį žalos atlyginimą, nei apskritai negauti jokios kompensacijos. Be to, aiškinant atsakomybę ribojančius ar pašalinančius susitarimus reikia vadovautis ir bendraisiais teisės principais, įtvirtintais LR CK 1.5 straipsnyje: „Tai reiškia, kad sutarties sąlygos turi būti aiškinamos taip, kad aiškinimo rezultatas nereikštų nesąžiningumo vienos iš šalių atžvilgiu.“²

1.1. *Contra proferentem* principo samprata ir kilmė

Aiškinant atsakomybę ribojančius susitarimus ypač dažnai taikomas *contra proferentem* principas. Jis paprastai suprantamas kaip taisyklė, kuria remiantis atsakomybę ribojanti sutarties nuostata aiškinama šią sąlygą pasiūliusios šalies nenaudai ir ją priėmusios šalies naudai³. Šis principas Lietuvoje nėra naujas: *contra proferentem* taisyklė įtvirtinta LR CK 6.193 straipsnio 4 dalyje, jis plačiai taikomas ir Lietuvos teismų praktikoje aiškinant sutartis⁴. Tačiau aiškinant atsakomybę ribojančias sutarties sąlygas skirtingų valstybių autoriai šį principą supranta nevienodai. Vieni teigia, kad *contra proferentem* taisyklė turi būti suprantama kaip reikalaujanti sutarties nuostatas aiškinti šias nuostatas pasiūliusios šalies nenaudai⁵. Kitų nuomone, *contra proferentem* veikimas pasireiškia tuo, kad atsakomybę ribojanti sutarties sąlyga turi būti aiškinama ja besiremiančios šalies nenaudai, neatsižvelgiant į tai, kuri šalis šią sutarties nuostatą

- 1 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gegužės 19 d. nutartis civilinėje byloje *R. T. v. L. G.* (bylos Nr. 3K-3-271/2008).
- 2 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. sausio 28 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Medikona“ v. UAB „Lucerna vaistinės“* (bylos Nr. 3K-3-15/2008).
- 3 Mikelėnas, V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. I tomas.* Vilnius: Justitia, 2003, p. 253.
- 4 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. birželio 11 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Ruukki Lietuva“ v. UAB „Laugina“* (bylos Nr. 3K-3-222/2007); 2009 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje *D. K. v. UAB „Omnitel“* (bylos Nr. 3K-3-480/2009) ir kt.
- 5 Beatson, J. *Anson's Law of Contract*. 28th edition. New York: Oxford University Press, 2002, p. 170; Brown, I.; Chandler, A. *Law of Contract*. 5th edition. New York: Oxford University Press, 2007, p. 86; Chen-Wishart, M. *Contract Law*. 2nd edition. New York: Oxford University Press, 2008, p. 431.

pasiūlė⁶. Tuo tarpu treči mano, jog principas „*interpretatio contra proferentem*“ aiškinamas plačiai, t. y. kaip apimantis abu atvejus ir reiškiantis, jog dviprasmiškos sutarties nuostatos turi būti aiškinamos nenaudai to asmens, kuris jas pasiūlė arba siekė jomis pasinaudoti, t. y. siekė pašalinti arba apriboti savo atsakomybę⁷. Ketvirti principą dėl sutarties aiškinimo ją pasiūliusios šalies nenaudai vadina ne *contra proferentem*, o *contra stipulatorem* taisykle⁸.

Istoriškai *contra proferentem* principas išsirutuliojo būtent iš *contra stipulatorem* taisyklės. Ši taisyklė suprantama kaip dviprasmiškos, neaiškios sutarties nuostatos aiškinimas kreditoriaus nenaudai ir skolininko, t. y. asmens, įsipareigojusio įvykdyti prievolę, naudai. *Contra stipulatorem* principas atsirado Senovės Romoje ir buvo taikomas klausimo ir atsakymo forma sudaromiems formaliesiems žodiniams susitarimams, vadinamiems *stipulatio*. Tam, kad toks susitarimas galiojotų, skolininkas privalėjo į kreditoriaus klausimą „ar tu pažadi, kad...“ atsakyti tais pačiais žodžiais „aš pažadu, kad...“. Jei skolininko atsakymas neatitikdavo kreditoriaus klausimo, sutartis buvo laikoma negaliojančia. Taigi sudarant *stipulatio* susitarimą, būtent kreditorius buvo tas asmuo, kuris suformuluodavo sutarties tekstą, o skolininkas neturėjo jokios galimybės daryti įtakos sutarties sąlygų turiniui. Todėl kreditoriui parinkus dviprasmišką formuluotę, visi neaiškumai buvo aiškinami jo nenaudai.

Vėliau, paplitus konsensualinėms sutartims, aiškinant šias sutartis pirmiausia buvo siekiama išsiaiškinti tikruosius sutarties šalių ketinimus, taikomas sąžiningumo principas ir vidutinio protingo žmogaus kriterijus. Tad *contra stipulatorem* principas beveik nebeturėjo jokios praktinės reikšmės⁹. Tiesa, tam tikra šios taisyklės atmaina buvo taikoma ir konsensualinėms, pavyzdžiui, pirkimo-pardavimo (*emptio-vendio*), sutartims. Kadangi šių susitarimų sąlygas formuluodavo pardavėjas, kilus abejonų, remiantis *contra venditorem* taisykle, sutartis buvo aiškinama pardavėjo nenaudai¹⁰. Viduramžiais *contra stipulatorem* ir *contra venditorem* taisyklės buvo sujungtos į vieną bendrą *contra proferentem* principą, reiškusį dviprasmiškos sutarties nuostatos aiškinimą šios nuostatos rengėjo nenaudai¹¹. Vis dėlto ir tuomet šios taisyklės taikymas pasižymėjo subsidiarumu, t. y. ji buvo taikoma tik tuomet, jei sutarties sąlygos dviprasmiškumo nepavykdavo pašalinti panaudojus kitus sutarčių aiškinimo būdus.

-
- 6 McKendrick, E. *Contract Law*. 2nd edition. London: Macmillan Press Ltd, 1994, p. 170; Elliott, C., Quinn, F. *Contract Law*. 6th edition. Harlow: Pearson Education Limited, 2007, p. 141; Beale, H.; Hartkamp, A.; Kotz, H.; Tallen, D. *Cases, Materials and Text on Contract Law*. Oxford: Hart Publishing, 2002, p. 505; Koffman, L.; Macdonald, E. *The Law of Contract*. 6th edition. New York: Oxford University Press, 2007, p. 188, ir kt.
 - 7 Honsel, H.; Vogt, N. P.; Wiegand, W. *Kommentar zum Schweizerischem Privatrecht. Obligationenrecht I*. 2. Auflage. Basel: Helbing & Lichtenhahn Verlag AG, 1996, p. 1136.
 - 8 Kamm, M. *Freizeichnungsklauseln im deutschen und im schweizerischen Recht*. Bergisch Gladbach: Verlag Josef Eul, 1985, p. 81–82.
 - 9 Cserne, P. Policy consideration in contract interpretation: contra proferentem rule from a comparative law and economics perspective. *Hungarian Association for Law and Economics Working Papers*. 2007, 5: 8.
 - 10 Zimmermann, R. *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. New York: Oxford University Press, 1996, p. 640.
 - 11 Cserne, P., *supra* note 9, p. 9.

Contra proferentem atgimimas prasidėjo XIX amžiuje, kai neribotas naudojimas sutarčių laisvės principu suteikė šalims plačias galimybes susitarti dėl jų tarpusavio atsakomybės ribojimo ar pašalinimo. Tad siekdami apriboti atsakomybę pašalinančių sąlygų veikimą, teismai pradėjo taikyti minėtąją sutarčių aiškinimo taisyklę. Tiesa, *contra stipulatorem* principas taip pat visiškai neišnyko, kai kurių valstybių teisės aktuose jis išliko kaip sutarčių aiškinimo taisyklė¹².

Nepaisant to, jog *contra proferentem* ir *contra stipulatorem* yra daug kuo panašūs (abiem būdingas subsidiarumas, abu taikomi, tik jei sutarties sąlyga yra neaiški), vis dėlto jie yra du skirtingi principai, taikomi skirtingose situacijose. Pirmasis principas, anot D. Lluelles¹³, reiškia sutarties „skaitymą“ jos sudarytojo nenaudai (pranc. *lire contre rédacteur*) ir yra taikomas aiškinant vartojimo bei prisijungimo būdu sudarytas sutartis. Tuo tarpu antrasis principas *contra stipulatorem* suprantamas kaip sutarties aiškinimas kreditoriaus nenaudai (pranc. *lire contre le créancier*) ir taikomas aiškinant įprastines (pranc. *les contrats ordinaires*) sutartis. Taigi, kai aiškinama įprasta sutartis, vadovaujantis *contra stipulatorem* principu, yra palaikoma ta šalis, kuri prisiėmė įsipareigojimą pagal dviprasmišką sąlygą, t. y. skolininkui, nepaisant to, ar jis yra pirkėjas, ar pardavėjas, ar fizinis, ar juridinis asmuo. Neturi reikšmės netgi tai, koks vaidmuo teko įsipareigojimą prisiėmusiai šaliai formuluojant sutarties nuostatas: ar ji buvo pasyvi ir sutiko su visomis priešingos šalies suformuluotomis sąlygomis, ar priešingai, buvo aktyvi ir pati siūlė, formulavo bei koregavo sutarties nuostatas.

Tačiau kartais *contra stipulatorem* taisyklės taikymas yra problemiškas¹⁴, nes iš pirmo žvilgsnio nėra lengva nustatyti, kas yra skolininkas, o kas kreditorius, ir kieno naudai turi būti aiškinama dviprasmiška sutarties nuostata. Vienas iš tokių pavyzdžių – atsakomybę ribojančios ar pašalinančios sutarties sąlygos. Akivaizdu, kad tas, kuris siekia pašalinti ar apriboti savo atsakomybę, nenustato jokie įsipareigojimo, priešingai, jis siekia jo išvengti arba bent sumažinti jo apimtį. Taigi jis yra skolininkas, o ne kreditorius. Tačiau kas vis dėlto turėtų naudotis *contra stipulatorem* principo suteikiamais privalumais: skolininkas, kuris susiaurino savo atsakomybės ribas, ar kreditorius, kuris apribojo savo teises į patirtų nuostolių atlyginimą? D. Lluelles teigimu, būtent tas asmuo, kuris atsisako tam tikros jam priklausančios teisės ar pranašumo kitos šalies atžvilgiu, ir turi teisę pasinaudoti *contra stipulatorem* taisykle¹⁵. Atsakomybę ribojančios sąlygos atveju, juo būtų kreditorius, kuris reikalauja atlyginti skolininko sukeltą žalą. Autorės nuomone, toks aiškinimas labiausiai atitinka sąžiningumo, teisingumo ir protingumo principus.

12 Pavyzdžiui, Prancūzijos CK 1162 str., Kanados Kvebeko provincijos CK 1432 str., Belgijos CK 1162 str., Liuksemburgo CK 1162 str.

13 Lluelles, D. Les règles de lecture forcée “contra proferentem” et “contra stipulatorem” du rêve à la réalité. *Revue juridique Themis*. 2003, 37: 241.

14 *Ibid.*, p. 243.

15 *Ibid.*, p. 244.

1.2. *Contra proferentem* principo taikymo ypatumai aiškinant atsakomybę ribojančias ar pašalinančias sutarties sąlygas

Kaip minėta, nagrinėjant bylas, susijusias su atsakomybę ribojančiais susitarimais, sutartinių nuostatų aiškinimui gana dažnai buvo pasitelkiamas *contra proferentem* principas. O bendrosios teisės valstybėse teismai buvo taip pamėgę šią taisyklę, kad, pamiršę jos subsidiarų pobūdį, taikydavo ją net nepasinaudoję kitais sutarčių aiškinimo metodais. Taip pat pasitaikydavo atvejų, kai *contra proferentem* principas buvo pritaikomas ir iš esmės aiškiai bei nedviprasmiškai nuostatai. Padėtis pasikeitė po 1988 m., kai byloje *Singer Co. (UK) v. Tees and Hartlepool Port Authority* teismas nurodė, jog būtų neteisinga šią taisyklę taikyti tam, kad būtų sukurtas neaiškumas ten, kur jis iš tikrųjų neegzistuoja, o paskui išspręsti klausimą, remiantis ta pačia taisykle¹⁶.

Nors *contra proferentem* taisyklė buvo taikoma tiek atsakomybę ribojančioms, tiek ją pašalinančioms sutarties nuostatoms, reikia pažymėti, kad šis principas pastarosioms sutarties nuostatoms teismų praktikoje buvo taikomas griežčiau. Teismų manymu, tiesiog neįtikėtina būtų manyti, jog nukentėjusioji šalis būtų sutikusi visiškai pašalinti priešingos šalies atsakomybę, tuo tarpu jos sutikimas tik apriboti kaltininko atsakomybę yra labiau tikėtinas¹⁷. Taigi teismai manė, jog atsakomybę ribojančios sąlygos labiau išreiškia tikruosius šalių ketinimus ir, skirtingai nei atsakomybę visiškai pašalinančios nuostatos, gali būti aiškinamos kaip sandėrio dalis¹⁸.

Iš LR CK 6.193 straipsnio 4 dalies formuluotės akivaizdu, kad *contra proferentem* taisyklė Lietuvoje dviprasmiškoms atsakomybę ribojančioms ar pašalinančioms sąlygoms būtų taikoma tik tuomet, jei yra įmanoma nustatyti, kas tokią nuostatą pasiūlė įtraukti į sutartį, arba jei tokia sąlyga įrašyta į vartojimo sutartį ar prisijungimo būdu sudarytą susitarimą. Tad šiais atvejais aiškinant sutarties sąlygą sunkumų neturėtų kilti. Tiesa, taikant *contra proferentem* taisyklę reikia nepamiršti dviejų dalykų. Pirma, šis principas pasižymi subsidiarumu. Tai reiškia, kad sąžiningumo principas ar sutarčių aiškinimo principas, reikalaujantis aiškinant sutartį nustatyti tikrąją šalių valią, turi pirmenybę prieš *contra proferentem* taisyklę. Tokia išvada darytina tiek iš sisteminio LR CK 6.193 straipsnio aiškinimo, kuriame *contra proferentem* principas įstatymo leidėjo įrašytas po kitų principų, tiek iš teisės doktrinos¹⁹. Antra, būtina *contra proferentem* taikymo sąlyga yra nagrinėjamos sutarties sąlygos neaiškumas. Tad nors LR CK 6.193 straipsnio 4 dalies antras sakinyss skamba: „Visais atvejais sutarties sąlygos turi būti aiškinamos vartotojų naudai ir sutartį prisijungimo būdu sudariusios šalies naudai“, tai nereikia, kad nedviprasmiškos sutarties sąlygos vis tiek bus aiškinamos vartotojo ar prie sutarties prisijungusios šalies naudai. Tokią išvadą patvirtina tiek sisteminis CK, kurio 6.188 straipsnio 6 dalyje įtvirtinta, jog „jei kyla abejonių dėl sutarties sąlygų, taikoma šio kodekso 6.193 straipsnio 4 dalyje nustatyta sutarčių aiškinimo taisyklė“, aiškinimas,

16 Koffman, L.; Macdonald, E., *supra* note 6, p. 189.

17 Treitel, G. H. *The Law of Contract*. 11th edition. London: Sweet & Maxwell, 2003, p. 222.

18 Elliott, C.; Quinn, F., *supra* note 6, p. 141.

19 Lluelles, D., *supra* note 13, p. 257.

ties sąlygoms.

Tačiau kaip reikėtų spręsti klausimą, kai taikant kitus sutarties aiškinimo metodus pašalinti sutarties nuostatos dviprasmiškumo nepavyko, nustatyti, kuri iš šalių pasiūlė, o kuri priėmė neaiškia atsakomybę ribojančią sąlygą, taip pat neįmanoma (nes, pavyzdžiui, abi šalys vienodai dalyvavo rengiant sutartį, teikė savo siūlymus, redagavo ginčytiną sąlygą bei visą sutartį), be to, šalių pasirašytas susitarimas nėra nei vartojimo sutartis, nei prisijungimo būdu sudaryta sutartis? Bendrosios teisės valstybėse tokiu atveju būtų taikomas tas pats *contra proferentem* principas, kadangi jis suprantamas plačiau, t. y. kaip leidžiantis aiškinti atsakomybę ribojančios sutarties sąlygą ne tik ją pasiūliusios šalies, bet ir ja besiremiančios ir siekiančios ja pasinaudoti, kad išvengtų atsakomybės, nenaudai. Prancūzijoje ir Kanados Kvebeko provincijoje analogiškas rezultatas galėtų būti pasiektas pritaikius *contra stipulatorem* principą. Vokietijoje individualiai suderėtiems atsakomybę ribojantiems susitarimams, be bendrųjų sutarties aiškinimo principų, taikoma ir speciali taisyklė²¹. Vadovaujantis šiuo principu, net jei susitarimas dėl atsakomybės ribojimo buvo sudarytas bendra abiejų sutarties šalių valia (t. y. nė viena iš šalių neprimetė priešingai šaliai savo valios, abi šalys turėjo lygias galimybes derėtis dėl sutarties ir tas galimybes išnaudojo), esant atsakomybę ribojančios ar pašalinančios sutarties sąlygos neaiškumui, dviprasmiškumui, ši nuostata turi būti aiškinama siaurinančiai ir tos sutarties šalies nenaudai, kuri siekia šia nuostata pasinaudoti, kad išvengtų atsakomybės. Taigi, pavyzdžiui, jei kyla abejonių, ar atitinkama nuostata buvo siekiama atsakomybę pašalinti visiškai, ar ją tik apriboti, prioritetas būtų teikiamas pastarajam variantui. Manytume, kad analogiška speciali aiškinimo taisyklė individualiai suderėtiems atsakomybę ribojantiems susitarimams galėtų būti taikoma ir Lietuvoje. Tokio principo taikymas atsakomybę ribojančioms ar pašalinančioms sąlygoms, kaip turinčioms išimtinį pobūdį ir ypač apsunkinančioms kreditoriaus padėtį, palyginti su sutartinę atsakomybę reglamentuojančiomis įstatymo nuostatomis, atitiktų sąžiningumo reikalavimus.

2. Atsakomybę ribojančių sutarties sąlygų galiojimas

Sutarties laisvės principas, kuriuo remiantis ir atsirado atsakomybę ribojančios sutarties sąlygos, yra pripažįstamas daugelyje valstybių, tad ir šios sąlygos yra iš esmės galiojančios. Tačiau siekiant abiem sutarties šalims garantuoti vienodas galimybes pasinaudoti sutarčių laisvės ir lygiateisiškumo principais, daugumos šalių teisės aktuose ir/arba teismų praktikoje nustatytos atitinkamos specialios atsakomybę pašalinančių sąlygų galiojimo ribos, taikytinos būtent šioms nuostatoms (LR CK 6.252 str., 6.211 str.,

20 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. rugsėjo 21 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *T. M. v. Vilniaus apskrities viršinininko administracija* (bylos Nr. 3K-3-357/2007); 2009 m. kovo 16 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *O. V. v. UAB DK „PZU Lietuva“* (bylos Nr. 3K-3-12/2009).

21 Kamm, M., *supra* note 8, p. 76.; Schulze, R., et al. *Bürgerliches Handbuch. Handkommentar*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2003, p. 271.

6.188 str. 2 d. 1 p.). Be to, pažymėtina, kad sprendžiant apie atsakomybę pašalinančių susitarimų galiojimą gali būti taikomos skirtingos taisyklės, priklausomai nuo susitarimo sudarymo būdo (sutarties sąlygos buvo suderėtos individualiai ar sutartis sudaryta standartinių sąlygų pagrindu) arba nuo to, kas yra susitarimo šalys (verslininkas ar vartotojas), arba nuo sutarties rūšies (pavyzdžiui, LR CK 6.742 str.).

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.252 straipsnio 1 dalyje nurodyta, jog šalių susitarimas dėl civilinės atsakomybės už sveikatos sužalojimą, gyvybės atėmimą, neturtinę žalą, taip pat nuostolius, padarytus dėl skolininko tyčios ar didelio neatsargumo, netaikymo ar jos dydžio apribojimo negalioja. Taigi remiantis šiuo straipsniu galima skirti tokius atsakomybę ribojančių susitarimų negaliojimo pagrindus: negaliojimo pagrindai, susiję su skolininko kalte, bei pagrindai, susiję su objektu, kuriam padaryta žala, ir žalos rūšimi. Kai kurių užsienio valstybių teisės aktuose ir teismų praktikoje taip pat žinomi atsakomybę pašalinančių sutartinių nuostatų galiojimo apribojimai, susiję su prisiimtų įsipareigojimų pobūdžiu.

Pagal pagrindo pripažinti atsakomybę ribojantį ar pašalinantį susitarimą negaliojančiu akivaizdumą jie gali būti skirstomi į susitarimus, aiškiai prieštaraujančius imperatyvioms įstatymų normoms, ir susitarimus, kurių niekinis pobūdis nėra akivaizdus, todėl jį turi nustatyti teismas, atsižvelgdamas į atitinkamas aplinkybes. Prie pirmųjų priskirtinos tokios atsakomybę ribojančios ar pašalinančios sąlygos, kurios pažeidžia LR CK 6.252 straipsnio 1 dalies reikalavimus.

2.1. Akivaizdžiai niekiniai atsakomybę ribojantys ar pašalinantys susitarimai

2.1.1. Negaliojimo pagrindai, susiję su skolininko kaltės forma ir laipsniu

Atsakomybė už tyčia padarytą žalą negali būti nei apribota, nei panaikinta jokiai išankstiniu šalių susitarimu. Tokia taisyklė galioja ne tik Lietuvoje, bet ir daugelyje užsienio valstybių (pavyzdžiui, Vokietijoje, Šveicarijoje, Austrijoje, Prancūzijoje, Jungtinėje Karalystėje, Danijoje, Graikijoje, Belgijoje, Olandijoje ir kt.). Tokių atsakomybę pašalinančių susitarimų galiojimo apribojimų pagrindumas Vokietijos autorių aiškinamas tuo, kad kreditoriaus išankstinis atsidavimas galimai skolininko savivelei prieštarautų viešajai tvarkai ir neigiamai veiktų teisinių santykių stabilumą²².

Žalos padarymas dėl didelio neatsargumo taip pat gali būti pagrindas laikyti atsakomybę ribojančią ar pašalinančią sąlygą negaliojančia. Pavyzdžiui, Prancūzijoje, kur atsakomybę ribojančios sąlygos teisės aktuose nėra reglamentuotos, o joms taikytinos taisyklės suformuluotos teismų praktikoje, laikoma, kad šalys, vadovaudamosi sutarčių laisvės principu, gali susiderėti ir į sutartį įtraukti atsakomybę ribojančias ar pašalinan-

22 Löwisch, M., et al. *J. von Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch mit Einführungsgesetz und Nebengesetzen*. 12. Auflage. Berlin: J. Schweitzer Verlag, 1979, p. 57.

čias sąlygas, tačiau susitarimas iš anksto panaikinti ar apriboti skolininko atsakomybę už tyčia ar dėl didelio neatsargumo padarytą sutarties pažeidimą prieštarautų gerai moralei. Toks susitarimas leistų sutarties šaliai sąmoningai nevykdyti sutartinių įsipareigojimų ir išvengti atsakomybės. Tuo tarpu sutartys turi būti vykdomos gera valia. Ph. le Tourneau nuomone, sutartinėms sąlygoms, iš anksto atleidžiančioms nuo atsakomybės už pasekmes, kilusias dėl tyčios ar didelio neatsargumo, galima prilyginti sąlygoms, atleidžiančioms nuo baudžiamųjų nusižengimų pasekmių²³. Didelis neatsargumas atsakomybę ribojančio susitarimo negaliojimo pagrindu taip pat laikomas Vokietijoje²⁴, Šveicarijoje, Austrijoje, Italijoje, tačiau ne Belgijoje arba Meksikoje. Taigi Lietuvoje atsakomybę už tyčia ar dėl didelio neatsargumo padarytą žalą negali būti nei apribota, nei panaikinta, nepriklausomai nuo to, kokiam objektui ta žala padaryta. Tiesa, tarptautinėje praktikoje ryškėja tendencija uždrausti atsakomybės pašalinimą ne tik už dėl didelio, bet ir dėl paprasto neatsargumo padarytą žalą²⁵ (apie tai plačiau rašoma 2.2. poskyryje, aptariant susitarimus, kurių niekinis pobūdis nėra akivaizdus).

2.1.2. Negaliojimo pagrindai, susiję su objektu, kuriam padaryta žala, ir žalos rūšimi

Neretai išankstiniai atsakomybę ribojantys susitarimai laikomi negaliojančiais, jei jais siekiama pašalinti ar apriboti atsakomybę už žalą asmeniui (už sveikatos sužalojimą ar gyvybės atėmimą). Tokia nuostata taikoma ne tik Lietuvoje (LR CK 6.252 str. 1 d.), bet ir Vokietijoje (Vokietijos CK 309 str. 7 d.), Anglijoje (Nesažiningų sutarčių sąlygų akto 2 str.). Ši taisyklė taip pat pripažįstama ir Prancūzijoje, Šveicarijoje, bet ne Belgijoje²⁶. Toks draudimas grindžiamas tuo, kad padarius žalą asmeniui yra pažeidžiamos ypatingos asmeninės neturtinės teisės. Teisinėje literatūroje²⁷ teigiama, kad nuostolių atlyginimas už padarytą sveikatos sužalojimą ar gyvybės atėmimą yra vienintelis galimas pažeistos teisės pakaitalas, tad bet koks pareigos mokėti piniginę kompensaciją nukentėjusiajam ribojimas kartu riboja ir absoliučias prigimtines žmogaus teises į gyvybę bei kūno neliečiamumą ir vientisumą.

Tai, kad asmens gyvybė yra ypatinga vertybė, pripažįstama ir Lietuvoje. Konstitucinis Teismas (toliau – LR KT) savo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarime²⁸ pažymėjo, kad žmogaus gyvybė ir jo orumas sudaro asmens vientisumą, reiškia žmogaus esmę, todėl yra aukščiau įstatymo ir vertintini kaip ypatingos vertybės. Be to, LR KT nurodė, kad

23 Le Tourneau, Ph. *La responsabilité civile*. Paris: Dalloz, 1976, p. 106.

24 Pažymėtina, kad Vokietijoje dėl didelio neatsargumo kilusi atsakomybė negali būti panaikinta ar apribota, jei tai numatanti sąlyga yra įtvirtinta standartinėse sąlygose ir ta sutartis sudaryta tarp ne verslininkų (*gegenüber Nichtkaufleuten*). Tad individualiai suderėtas atsakomybės dėl didelio neatsargumo ribojimas iš principo galioja. Plačiau žr.: Kittner, M. *Schuldrecht. Rechtliche Grundlagen – Wirtschaftliche Zusammenhänge*. 3. Auflage. München: Verlag Franz Vahlen, 2003, p. 118; Kamm, M., *supra* note 8, p. 225.

25 Deutsch, E. *Allgemeines Haftungsrecht*. 2. Auflage. Köln: Carl Heymanns Verlag KG., 1996, p. 393.

26 Fontain, M.; De Ly, F. *Drafting International Contracts: Analysis of Contract Clauses*. New York: Transnational Publishers, Inc., 2006, p. 386.

27 Kamm, M., *supra* note 8, p. 196.

28 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 109-3004.

Konstitucijos II skirsnyje įtvirtintas žmogaus teises ir laisves jis traktuoja kaip vientisą katalogą, atsižvelgdamas į šių teisių formulavimo ypatumus. Paprastai šiame skirsnyje išvardytos pamatinės teisės pateikiamos kaip bendra norma, tačiau kai ši norma turi išimčių, jos nurodomos (pavyzdžiui, žmogaus laisvė neliečiama, bet ji gali būti apribota įstatymo nustatytais pagrindais ir tvarka; nuosavybė neliečiama, bet ji gali būti paimta įstatymo numatyta tvarka). Tuo tarpu Konstitucijos 19 straipsnis turi tik vieną bendrą normą („Žmogaus teisę į gyvybę saugo įstatymas“), kurioje nenustatyta jokių išimčių. Taigi absoliutus asmens teisės į gyvybę ir sveikatą pobūdis lemia tai, kad iš anksto riboti ar pašalinti atsakomybę už žalą, padarytą šioms teisėms, nėra leidžiama.

Dar vienas atvejis, kai nėra galima iš anksto susitarti dėl atsakomybės pašalinimo ar ribojimo, remiantis LR CK 6.252 straipsnio 1 dalimi, yra neturtinės žalos padarymas. Lietuvoje neturtinė žala yra atlyginama tik įstatymų numatytais atvejais. Daugelis LR CK ir kituose įstatymuose numatytų atvejų, kuriais atlyginama ir neturtinė žala, yra susiję su tokiais teisės pažeidimais, kai patirtą turtinę žalą įrodyti gali būti sunku. Tad drausdamas riboti atsakomybę, atsiradusią dėl neturtinės žalos, įstatymų leidėjas greičiausiai siekė apsaugoti neturtinius asmens interesus ir užtikrinti, kad asmuo galėtų pasinaudoti bent viena jo pažeistų neturtinių teisių gynimo priemone.

Pažymėtina, jog Vokietijos CK (253 str. 1 d.) taip pat yra analogiška nuostata, kad neturtinė žala gali būti atlyginama tik įstatymų numatytais atvejais. Tačiau teisės doktrinoje²⁹ nurodoma, kad ši nuostata nėra imperatyvi, todėl jos veikimas šalių susitarimu gali būti pašalintas, t. y. šalys gali susitarti, jog už sutarties pažeidimą kaltoji šalis nukentėjusiajai turės atlyginti ir neturtinę žalą. Taigi iš to, kad Vokietijoje vadovaudamiesi sutarčių laisvės principu kontrahentai gali susitarti dėl neturtinės žalos atlyginimo, darytina išvada, kad šalys lygiai taip pat gali savo susitarimu apriboti ar pašalinti atsakomybę dėl neturtinės žalos, o tai praktikoje ir yra daroma.

Taigi apibendrinant atsakomybę ribojančių sutarties sąlygų negaliojimo pagrindų, susijusių su padaryta žala, analizę, galima daryti išvadą, kad Lietuvoje atsakomybę už žalą, padarytą turtui arba asmeninėms neturtinėms teisėms (pavyzdžiui, teisei į privataus gyvenimo neliečiamumą) ir vertybėms (išskyrus, žmogaus gyvybę ir sveikatą), jei tik padaryta žala nėra neturtinė, ribojantys ar pašalinantys šalių susitarimai nėra akivaizdžiai negaliojantys. Be to, pažymėtina, kad susitarti dėl atsakomybės už gyvybės atėmimą, sveikatos sužalojimą ar neturtinę žalą apribojimo ir pašalinimo negalima nepaisant skolininko kaltės formos ir laipsnio.

2.2. Susitarimai, kurių niekinis pobūdis nėra akivaizdus

Atsakomybę ribojantiems ar pašalinantiems susitarimams, kurių niekinį pobūdį turi nustatyti teismas, priskirtina atsakomybę už žalą turtui ribojanti sąlyga, kuri yra vartojimo sutartyje ir nustatyta vartotojo nenaudai, be to, nebuvo individualiai su vartotoju aptarta. Tokia nuostata, įvertinus konkrečias jos nesąžiningumą patvirtinančias aplin-

29 Jiao, M. *Immaterieller Schaden und Schadenersatz im deutschen und chinesischen Recht*. Osnabrück: V&R unipress, 2007, p. 284–285.

kybes, remiantis LR CK 6.188 straipsnio 2 dalies 1 punktu, teismo gali būti pripažinta nesąžininga ir dėl to negaliojančia.

Kitas atvejis – atitinkamos sutarties sąlygos prieštaravimas sąžiningumo principui, remiantis LR CK 6.211 straipsniu. Šiame straipsnyje nurodyta, jog atsakomybę ribojančios ar panaikinančios sąlygos, kurios, atsižvelgiant į sutarties prigimtį bei kitas aplinkybes, yra nesąžiningos, negalioja. Nuspręsti, kokia sutarties sąlyga laikytina nesąžininga ir dėl to negaliojanti, palikta teismui nagrinėjant konkrečią bylą. Vienas iš tokių atvejų, kai gali būti konstatuojamas sąlygos nesąžiningumas, yra atsakomybės už esminio sutartinio įsipareigojimo pažeidimą ribojimas ar pašalinimas. Užsienio teismų praktikoje bei teisės doktrinoje pripažįstama, kad atsakomybę ribojantys susitarimai laikytini nesąžiningais ir negaliojančiais, kai jie pažeidžia pačią įsipareigojimų esmę (pranc. *obligation vidée de sa substance*) arba kai jie susiję su svarbiausiais įsipareigojimais (vok. *Kardinalpflicht*)³⁰. Bendrosios teisės šalyse taip pat žinoma panašaus pobūdžio taisyklė, susijusi su esminiu sutarties pažeidimu (angl. *fundamental breach*).

Principas, kad atsakomybės už esminių įsipareigojimų nevykdymą pašalinti ar apriboti negalima, išplėtotas teismų praktikoje. Teisinėje literatūroje³¹ nurodoma, kad jis kildinamas iš krovinių vežimo laivais sutarčių, kurias vykdant buvo laikomasi pozicijos, kad jei laivas nukrypsta nuo sutarto maršruto, vežėjo atsakomybė negali būti pašalinta net ir tuo atveju, jei nukrypimas nebuvo nuostolių atsiradimo priežastis. Vėliau taikant šį principą kitų sutarčių pagrindu atsirandantiems santykiams jis įgijo dvi formas. Viena jų rėmėsi nuomone, kad kai kurios sąlygos sutartyse (pavyzdžiui, dėl sutarties dalyko) yra tokios svarbios ir esminės (angl. *fundamental terms*), kad atsakomybė už jų pažeidimą negali būti pašalinta. Buvo teigiama, kad galimybė pateikti visai kitą daiktą nei sutartas (pavyzdžiui, vietoj šaldytuvo perduoti televizorių) ir, pasinaudojant atsakomybę pašalinančia sąlyga, nepatirti jokių neigiamų pasekmių, paneigtą visą sutartinių įsipareigojimų idėją ir pačią sutartį bei vestų prie sutartinių santykių nestabilumo. Kita esminio pažeidimo teorijos forma nuo pirmosios skyrėsi tuo, kad šiuo atveju dėmesys buvo kreipiamas ne į atitinkamą sutarties sąlygą, kuri buvo pažeista, o į tokio pažeidimo pasekmes, o būtent, atsakomybės pašalinti nebuvo galima, jeigu sutarties pažeidimas toks didelis, kad kildavo grėsmė visos sutarties tolesniam vykdymui³².

Iš pradžių esminio sutarties pažeidimo taisyklė bendrosios teisės šalyse ilgą laiką buvo suprantama kaip absoliutus teisės principas, bet kokiomis aplinkybėmis draudžiantis iš anksto pašalinti ar apriboti atsakomybę, kylančią dėl esminio sutarties sąlygų pažeidimo. Tik nuo 1964 m. teismo sprendimo *UGS Finance v. National Mortgage Bank of Greece* byloje esminio pažeidimo principas pradėtas taikyti tik kaip sutarties aiškini- mo taisyklė, t. y. sprendžiant klausimą, ar šalių susitarimas pašalina, ar apriboja asmens atsakomybę už esminį sutartinių įsipareigojimų pažeidimą, buvo nustatinėjami tikrieji šalių ketinimai, atsižvelgiant į sąlygos formuluotę, šalių derybinę ir sutarčių sudarymo patirtį, kontrahentų padėtį derantis dėl sutarties sąlygų ir kitas svarbias aplinkybes.

30 Fountain, M.; De Ly, F., *supra* note 26, p. 385.

31 Stone, R. *The Modern Law of Contract*. 6th edition. London: Cavendish Publishing, 2005, p. 232.

32 *Ibid.*, p. 233.

Prancūzijoje taip pat pripažįstama, kad išankstinis atsakomybės pašalinimas ar apribojimas yra negaliojantis, jei pažeidžiami esminiai išsipareigojimai pagal sutartį. Pavyzdžiui, paminėtinas 1996 m. spalio 22 d. Prancūzijos *Cour de Cassation* sprendimas *SA Bancheureau c. Sté Chronopost* byloje³³. Teismas nustatė, kad *Chronopost*, būdamas greitųjų siuntų ekspertu ir nesilaikydamas sutartyje numatytų siuntų pristatymo terminų, pažeidė savo esminius išsipareigojimus, kadangi siuntų pristatymo greitumas sudaro šios rūšies sutarčių pagrindą. Todėl sąlyga, ribojanti atsakomybę už tokio pobūdžio pažeidimus, yra negaliojanti.

Tačiau, remiantis naujausia Prancūzijos teismų praktika (2010 m. birželio 29 d. Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje *La société Faurecia sièges d'Automobiles c. La société Oracle France*³⁴), vien esminių sutartinių išsipareigojimų pažeidimo nepakan-ka, kad atsakomybę ribojantis susitarimas būtų pripažintas negaliojančiu. Tam reikia, kad ši sąlyga prieštarautų tokių išsipareigojimų esmei. Minėtoje byloje buvo nustatyta, kad įmonė (programinės įrangos kūrėja), nepateikdama galutinės programinės įrangos versijos, neįvykdė savo esminio išsipareigojimo perduoti kontrahentui sutarties dalyką. Tačiau atsižvelgus į tai, kad atsakomybę ribojanti sąlyga buvo individualiai suderėta, ieškovo akceptuota laisva valia, o ne jam primesta, į tai, kad abi sutarties šalys yra verslininkai, nuostolių patyrusi šalis yra didelė, pasaulinio lygio automobilių pramonės įmonė, turinti derybų patirties, taip pat į tai, kad atsakomybę ribojanti sąlyga, nustačiusi mokėtinos kompensacijos lubas, lygias ieškovo pagal sutartį sumokėtai kainai, kuri nebuvo juokingai menka, nesudarė galimybės atsakovui visiškai išvengti atsakomybės už esminio išsipareigojimo pažeidimą arba apskritai paneigti tokį išsipareigojimą (padaryti jį deklaratyvu), atsakovo atsakomybę ribojanti sutarties sąlyga buvo palikta galioti. Be to, atsakydamas į ieškovo argumentą, kad ginčijama sąlyga laikytina negaliojančia, nes žala buvo padaryta dėl didelio atsakovo neatsargumo, kadangi buvo pažeista esminė sutartinė pareiga, *Cour de Cassation* nurodė, kad didelis neatsargumas negali būti kildinamas vien tik iš sutartinio išsipareigojimo, nors ir esminio, pažeidimo, bet tokia išvada turi būti daroma atsižvelgus į skolininko elgesio pavojingumą.

Vokietijoje taip pat laikomasi taisyklės, kad išankstinis atsakomybės pašalinimas ar ribojimas, net ir esant tik nedideliame neatsargumui, yra negaliojantis, jei kitos šalies esminės, iš sutarties prigimties kylančios teisės (arba priešingos šalies pareigos) bus apribotos taip, kad kils grėsmė sutarties tikslo pasiekimui³⁵. Šis principas taip pat buvo išplėtotas teismų praktikoje, o vėliau įtvirtintas ir teisės aktuose (pavyzdžiui, Vokietijos CK 307 str. 2 d. 2 p., kuris taikytinas standartinėms sutarčių sąlygoms). Kas laikytina esminėmis šalių teisėmis ar pareigomis, įstatymas atsakymo nepateikia. Aiškaus esmi-

33 *SA Bancheureau c. Sté Chronopost*. Cass. Com., 22 octobre 1996, *Bull.*, IV, n° 261 [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-08-10]. <http://www.legifrance.gouv.fr/affichJuriJudi.do?oldAction=rechJuriJudi&idTexte=JURITE_XT000007035966&fastReqId=1502390806&fastPos=1>.

34 *La société Faurecia sièges d'Automobiles c. La société Oracle France*. Cass. Com. 29 juin 2010 [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-08-10]. <http://www.courdecassation.fr/jurisprudence_2/chambre_commerciale_financiere_economique_574/732_29_16744.html>.

35 Larenz, K. *Lehrbuch des Schuldrechts. Erster Band. Allgemeiner Teil*. 14. Auflage. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1987, p. 554.; Esser, J.; Schmit, E. *Schuldrecht. Band I. Allgemeiner Teil*. 8. Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 1995, p. 119.

nės sutartinės pareigos apibrėžimo nėra ir teismų jurisprudencijoje. Atskiruose teismų sprendimuose, atsižvelgiant į konkrečios sutarties prigimtį ir kitas aplinkybes, tam tikri įsipareigojimai buvo pripažinti esminiais. Pavyzdžiui, nagrinėdamas su nuomos teisiniais santykiais susijusią bylą Vokietijos Aukščiausiasis Teismas nurodė, kad esminiu nuomotojo įsipareigojimu laikytina jo pareiga išlaikyti nuomininkui pateiktą daiktą tokios būklės, kad jį būtų galima tinkamai naudoti pagal sutartį. Kitose bylose nustatyta, kad vežėjo esminė pareiga, pasinaudojant organizacinėmis priemonėmis, apsaugoti krovinį nuo jo praradimo vežimo metu, architekto esminė pareiga – prižiūrėti, kaip laikomasi patvirtinto statinio projekto. Ypatingą reikšmę turizmo paslaugų teikimo sutarties tikslo pasiekimui, anot *Bundesgerichtshof*, turi pareiga pateikti ir išaiškinti informaciją apie valstybės, į kurią vykstama, įvažiuavimo teisinio reglamentavimo ypatumus (ar reikalinga viza, kokius dokumentus įvažiuojant reikia pateikti ir pan.). Pavieniais atvejais tam tikri šalių prisiimti įsipareigojimai buvo pripažinti neesminiais, todėl atsakomybę pašalinančios ar ją ribojančios sutarčių sąlygos buvo paliktos galioti. Pavyzdžiui, Vokietijos Aukščiausiasis Teismas laikėsi nuomonės, kad pateiktų dokumentų tikrumo patikrinimas nepriklauso prie esminių akredityvą atidariusio banko (banko emitento) pareigų, todėl šiuo atveju leidžiamas atitinkamas atsakomybės pašalinimas. Kitoje byloje buvo konstatuota, kad ligoninė gali pašalinti atsakomybę, kilusią dėl paprasto neat-sargumo už daiktų, likusių kliento priežiūroje, praradimą.

Nors Vokietijos teismų nagrinėtose bylose buvo sprendžiama dėl prisiimtų įsipareigojimų pobūdžio konkrečių sutartinių santykių atžvilgiu, remiantis šiais teismų sprendimais, galima daryti išvadą, kad esminiais įsipareigojimais laikomi tokie sutartiniai įsipareigojimai, kurie turi ypatingą reikšmę sutarties tikslo pasiekimui, kurių vykdymas pirmiausia ir užtikrina tinkamą visos sutarties vykdymą bei kurių laikymosi įprastai gali tikėtis kita sutarties šalis³⁶.

Pažymėtina, kad sprendžiant, ar atsakomybę ribojanti sąlyga yra sąžininga, atsižvelgiama ne tik į prisiimtų įsipareigojimų pobūdį, bet ir „į sutarties rūšį (komercinė ar vartojimo), pobūdį, sudarymo tvarką (sudaryta derybų ar prisijungimo būdu), tikslą, šalių tarpusavio santykius, jų lūkesčius, ketinimus“³⁷ ir į kitas aplinkybes. Pavyzdžiui, Vokietijos teismai aiškindavosi, kuri iš sutarties šalių turi geresnes galimybes užkirsti kelią galimiems nuostoliams atsirasti arba nuo šių nuostolių atsiradimo apsidrausti, taip pat ar atitinkamos atsakomybę ribojančios sąlygos yra įprastos tam tikruose sutartiniuose santykiuose. Vis dėlto pastarosios aplinkybės nustatymas paprastai būdavo tik papildomas argumentas nepripažįstant atsakomybę ribojančios sąlygos negaliojančia. Teisinėje literatūroje³⁸ nurodoma, kad dažniausiai būtent asmuo, siekiantis pasinaudoti atsakomybę šalinančia sąlyga, turi geresnes galimybes imtis būtinų prevencijos priemonių ir suvaldyti riziką dėl nuostolių atsiradimo. Tas pats pasakytina ir dėl galimybes apsidrausti. Paprastai sutarties šalis, norinti išvengti atsakomybės už padarytą žalą, dėl

36 Meier, K. *Haftungsfreizeichnungsklausel. Sonderdruck aus: Liber Amicorum Eike Schmidt zum 65. Geburtstag am 26.11.2004*. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2005, p. 225.

37 Mikelėnas, V., *supra* note 3, p. 282.

38 Meier, K., *op. cit.*, p. 225

savo ilgametės profesinės veiklos, daugeliu atveju savo riziką gali efektyviau ir ekonomiškiau apsidrausti pasinaudodama civilinės atsakomybės draudimu.

Atskirai aptartinas sutarties šalies atsakomybės ribojimas, kai paslaugas ji teikia kaip profesionalas ir tarp šalių susiklosto pasitikėjimo santykiai. Tiek Lietuvos³⁹, tiek užsienio autoriai⁴⁰ nurodo, kad paprastai tokiais atvejais šalies – profesionalo – (pavyzdžiui, advokato, gydytojo, auditoriaus, banko) atsakomybės ribojimas negalimas. Toks požiūris, remiantis istoriniu-teleologiniu aiškinimu, kildinamas iš to⁴¹, kad dėl būtinybės gauti jų veiklai vykdyti reikalingus leidimus atitinkama veikla užsiimančių asmenų skaičius yra ribotas. Dėl to apribota ir priešingos šalies – kliento – teisė pasirinkti paslaugos teikėją. Taip klientui tapus tam tikra prasme priklausomam nuo profesionalo, tarp sutarties šalių susiklosto ypatingi pasitikėjimo santykiai, kuriems esant apriboti profesionalo atsakomybę kliento atžvilgiu būtų nesąžininga.

Tačiau išsakoma nuomonių, kad draudimas apriboti profesionalo atsakomybę tokiuose pasitikėjimu grindžiamuose sutartiniuose santykiuose nėra absoliutus. Kaip pavyzdys pateikiamas atvejis, kai advokatas, esant skubiam kliento pavedimui, pareiškia savo nuomonę dėl klausimo, susijusio su užsienio teisės taikymu, neturėdamas pakankamai laiko tam, kad tinkamai šiuo klausimu pasirengtų. Manoma, kad tokiu atveju dėl neteisingos teisininko konsultacijos klientui patyrus nuostolių atsakomybės ribojimas ar pašalinimas iš principo būtų galimas⁴².

Kitas pavyzdys: atsakomybė už tikslios bei teisingos informacijos pateikimą vertybinių popierių prospekte, remiantis Vokietijos Aukščiausiojo Teismo praktika, negali būti ribojama net ir esant nedideliame neatsargumui, kadangi toks ribojimas prieštarautų prospekto paskirčiai ir tikslui – potencialiam investuotojui pateikti patikimą, visapusišką ir teisingą informaciją. Tačiau neleistinu nelaikomas atsakomybės apribojimas komerciniuose santykiuose, jei investuotojas yra gerai informuotas ir patyręs⁴³.

E. Deutsch'o nuomone, profesionalo atsakomybės ribojimas įmanomas net ir asmens sveikatos priežiūros sutartiniuose santykiuose. Tačiau jis gali būti pateisinamas tik tuomet, kai nėra paciento gydymo būtinumo, pavyzdžiui, plastinių operacijų ar kosmetinių pagražinimų atvejais⁴⁴. Tiesa, Lietuvoje toks susitarimas bet kokių atveju būtų negaliojantis, nes prieštarautų CK 6.252 bei 6.742 straipsniams

Taigi sprendžiant dėl atsakomybę ribojančio susitarimo sąžiningumo, negalima apsiriboti vien tik pasitikėjimo santykių tarp šalių konstatavimu, būtina atsižvelgti į visas reikšmingas aplinkybes, padedančias nustatyti tikrąją šalių valią.

39 Mikelėnas, V., *supra* note 3, p. 282.

40 Žr., pvz., Hopt, K. J.; Merkt, H.; Baumbach, A. *Handelsgesetzbuch mit GmbH & Co., Handelsklauseln, Bank- und Börsenrecht, Transportrecht (ohne Seerecht)*. München: C. H. Beck Verlag, 2008, p. 1290; Iversen, T. *Haftungbeschränkungen/ Karlsruher Forum 1999, mit einem Vortrag von G.Schiemann*. Karlsruhe: Verl. Versicherungswirtschaft, 1999, p. 102; Kamm, M., *supra* note 8, p. 134.

41 Kamm, M., *supra* note 8, p. 129.

42 Iversen, T., *op. cit.*, p. 102.

43 Hopt, K. J.; Merkt, H.; Baumbach, A., *op. cit.*, p. 1290.

44 Deutsch, E., *supra* note 25, p. 396–397.

Išvados

1. Aiškinant išankstinius atsakomybę ribojančius ar pašalinančius susitarimus taikomi bendrieji sutarčių aiškinimo principai. Tačiau kai kuriais atvejais atsakomybę pašalinančių sutarties nuostatų aiškinimas turi savų ypatumų.

2. *Contra proferentem* taisyklės taikymo prielaida – sutarties sąlygos neaiškumas. Jei sutarties šalys savo valią aiškiai išreiškė sutarties sąlygos formuluotėje, taikyti *contra proferentem* principo nėra pagrindo. Be to, aiškinant atsakomybę ribojančias sutarties nuostatas, *contra proferentem* principo taikymas pasižymi subsidiarumu, t. y. jį galima taikyti, tik jei sutarties sąlygos neaiškumo negalima pašalinti kitais sutarčių aiškinimo būdais.

3. Jei pasitelkus visus sutarčių aiškinimo metodus pašalinti atsakomybę ribojančios sąlygos dviprasmiškumo nepavyko, o *contra proferentem* taisykle pasinaudoti negalima, nes neįmanoma nustatyti šią nuostatą pasiūliusios sutarties šalies, vadovaujantis sąžiningumo principu tokia sutarties sąlyga aiškintina šalies, kuri siekia išvengti ar apriboti savo sutartinę atsakomybę, nenaudai.

4. Pagal pagrindo pripažinti atsakomybę ribojančias ar pašalinančias sutarties nuostatas negaliojančiomis akivaizdumą, jos gali būti skirstomos į sąlygas, neabejotinai pažeidžiančias imperatyvias įstatymų normas, ir sąlygas, kurių niekinis pobūdis nėra akivaizdus, todėl jį turi nustatyti teismas, atsižvelgdamas į atitinkamas aplinkybes. Prie pirmųjų priskirtini susitarimai, ribojantys ar pašalinantys atsakomybę už tyčia ar dėl didelio neatsargumo sukeltus nuostolius (nepaisant objekto, kuriam padaryta žala), taip pat susitarimai dėl atsakomybės už gyvybės atėmimą, sveikatos sužalojimą ar neturtinę žalą ribojimo ar panaikinimo (nepaisant skolininko kaltės formos ir laipsnio).

5. Dėl žalos turtui kylančią atsakomybę ribojanti ar pašalinanti sutarties sąlyga, atsižvelgus į atitinkamas aplinkybes, teismo gali būti pripažinta nesąžininga ir dėl to negaliojančia, jei ši nuostata yra vartojimo sutartyje, ji nustatyta vartotojo nenaudai ir su vartotoju nebuvo individualiai aptarta.

6. Sutartinės atsakomybės, kylančios dėl paprasto neatsargumo, ribojimas ar pašalinimas, remiantis LR CK nuostatomis, nėra draudžiamas, tačiau jis gali būti pripažintas negaliojančiu, jei, atsižvelgiant į sutarties prigimtį ir kitas aplinkybes, yra nesąžiningas (LR CK 6.211 str.). Nesąžininga laikytina tokia atsakomybę ribojanti sutarties sąlyga, kuri prieštarauja pagrindiniam sutarties tikslui, leidžia nevykdyti esminių sutartinių įsipareigojimų tokiu būdu, kad kita sutarties šalis iš esmės negauna to, ko tikėjosi iš sutarties.

7. Atsižvelgiant į bendrą tendenciją aiškintis tikruosius šalių ketinimus, sprendžiant dėl atsakomybę ribojančių ar pašalinančių susitarimų sąžiningumo ir galiojimo, neužtenka vien konstatuoti esminių įsipareigojimų pažeidimo faktą ar susiklosčiusius tarp šalių pasitikėjimo santykius. Išanalizavus kitas reikšmingas aplinkybes (pavyzdžiui, šalių patirtį, jų padėtį derantis dėl sutarties sąlygų, sutarties rūšį, tikslą ir kt.), taip pat būtina išsiaiškinti, ar atitinkamos atsakomybę ribojančios sąlygos taikymas nepaneigia visos sutarties.

Literatūra

- Beale, H.; Hartkamp, A.; Kotz, H.; Tallen, D. *Cases, Materials and Text on Contract Law*. Oxford: Hart Publishing, 2002.
- Beaton, J. *Anson's Law of contract*. 28th edition. New York: Oxford University Press, 2002.
- Brown, I.; Chandler, A. *Law of Contract*. 5th edition. New York: Oxford University Press, 2007.
- Chen-Wishart, M. *Contract Law*. 2nd edition. New York: Oxford University Press, 2008.
- Cserne, P. Policy consideration in contract interpretation: contra proferentem rule from a comparative law and economics perspective. *Hungarian Association for Law and Economics Working Papers*. 2007, 5: 1–18.
- Deutsch, E. *Allgemeines Haftungsrecht*. 2. Auflage. Köln: Carl Heymanns Verlag KG, 1996.
- Elliott, C.; Quinn, F. *Contract Law*. 6th edition. Harlow: Pearson Education Limited, 2007.
- Esser, J.; Schmit, E. *Schuldrecht. Band I. Allgemeiner Teil*. 8. Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 1995.
- Fontain, M.; De Ly, F. *Drafting international contracts: analysis of contract clauses*. New York: Transnational Publishers, Inc.; 2006.
- Honsel, H.; Vogt, N. P.; Wiegand, W. *Kommentar zum Schweizerischem Privatrecht. Obligationenrecht I*. 2. Auflage. Basel: Helbing & Lichtenhahn Verlag AG, 1996.
- Hopt, K. J.; Merkt, H.; Baumbach, A. *Handelsgesetzbuch mit GmbH & Co., Handelsklauseln, Bank- und Börsenrecht, Transportrecht (ohne Seerecht)*. München: C. H. Beck Verlag, 2008.
- Iversen, T. *Haftungbeschränkungen/ Karlsruher Forum 1999, mit einem Vortrag von G. Schiemann*. Karlsruhe: Verl. Versicherungswirtschaft, 1999.
- Jiao, M. *Immaterieller Schaden und Schadenersatz im deutschen und chinesischen Recht*. Osnabrück: V&R unipress, 2007.
- Kamm, M. *Freizeichnungsklauseln im deutschen und im schweizerischem Recht*. Bergisch Gladbach: Verlag Josef Eul, 1985.
- Kittner, M. *Schuldrecht. Rechtliche Grundlagen – Wirtschaftliche Zusammenhänge*. 3. Auflage. München: Verlag Franz Vahlen, 2003.
- Koffman, L.; Macdonald, E. *The Law of Contract*. 6th edition. New York: Oxford University Press, 2007.
- La société Faurecia sièges d'Automobiles c. La société Oracle France*. Cass. Com. 29 juin 2010 [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-08-10]. <http://www.courdecassation.fr/jurisprudence_2/chambre_commerciale_financiere_economique_574/732_29_16744.html>.
- Larenz, K. *Lehrbuch des Schuldrechts. Erster Band. Allgemeiner Teil*. 14. Auflage. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1987.
- Le Tourneau, Ph. *La responsabilité civile*. Paris: Dalloz, 1976.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. birželio 11 d. nutartis civilinėje byloje UAB „Ruukki Lietuva“ v. UAB „Laugina“ (bylos Nr. 3K-3-222/2007).
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. rugsėjo 21 d. nutartis civilinėje byloje T. M. v. Vilniaus apskrities viršininko administracija (bylos Nr. 3K-3-357/2007).
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. sausio 28 d. nutartis civilinėje byloje UAB „Medikona“ v. UAB „Lucerna vaistinės“ (bylos Nr. 3K-3-15/2008).
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gegužės 19 d. nutartis civilinėje byloje R. T. v. L. G. (bylos Nr. 3K-3-271/2008).
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. kovo

- 16 d. nutartis civilinėje byloje *O. V. v. UAB DK „PZU Lietuva“* (bylos Nr. 3K-3-12/2009).
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. lapkričio 9 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *D. K. v. UAB „Omnitel“* (bylos Nr. 3K-3-480/2009).
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 109-3004.
- Lluelles, D. Les règles de lecture forcée “contra proferentem” et “contra stipulatorem” du rêve à la réalité. *Revue juridique Themis*. 2003, 37: 235–263.
- Löwisch, M., et al. *J. von Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch mit Einführungsgesetz und Nebengesetzen*. 12. Auflage. Berlin: J. Schweitzer Verlag, 1979.
- McKendrick, E. *Contract Law*. 2nd edition. London: Macmillan Press Ltd, 1994.
- Meier, K. *Haftungsfreizeichnungsklausel. Sonderdruck aus: Liber Amicorum Eike Schmidt zum 65. Geburtstag am 26.11.2004*. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2005.
- Mikelėnas, V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. I tomas*. Vilnius: Justitia, 2003.
- SA Bancheureau c. Sté Chronopost*. Cass. Com., 22 octobre 1996, *Bull.*, IV, n° 261 [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-08-10]. <<http://www.legifrance.gouv.fr/affichJuriJudi.do?oldAction=rechJuriJudi&idTexte=JURITEXT000007035966&fastReqId=1502390806&fastPos=1>>.
- Schulze, R., et al. *Bürgerliches Handbuch. Handkommentar*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2003.
- Stone, R. *The Modern Law of Contract*. 6 edition. London: Cavendish Publishing, 2005.
- Treitel, G. H. *The Law of Contract*. 11th edition. London: Sweet & Maxwell, 2003.
- Zimmermann, R. *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. New York: Oxford University Press, 1996.

SOME PROBLEMATIC ASPECTS OF INTERPRETATION AND VALIDITY OF EXEMPTION CLAUSES

Rūta Lazauskaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *Once it has been decided that a clause excluding or limiting liability is incorporated into the contract and becomes a part of the agreement signed by the parties, the issue of interpretation and validity of this contractual provision arises. The question is whether the exemption clause is valid, and if so, whether parties, indeed, had intentions to limit liability to such an extent as it could be implied according to the wording of the contractual provision, whether the chosen phrasing of the clause fits the contractual breach that has occurred. Therefore, once it has been ascertained that an agreement limiting liability has been concluded, it is necessary to determine whether the individual clause permits a supposition that the debtor's liability for other party's damages is limited or excluded in a particular case.*

The objective of this article is to analyze the peculiarity of use of contractual interpretation rules for exemption clauses and validity limits thereof, to examine what kind of agreement

limiting or excluding liability is treated as unfair and unreasonable. This article reviews the origin and the evolution of the contra proferentem rule as well as the prerequisites for use of this principle. If the exemption clause remains ambiguous after use of all other contractual interpretation methods and the contra proferentem rule cannot be applied because of the impossibility to identify the party who proposed such a contractual provision, in the author's opinion, it would be fair and reasonable to construe this exemption clause against contractual party which seeks to rely on such a clause in order to avoid or restrict one's liability.

Further, the author analyses the grounds of invalidity of exemption clauses, presents the classification of such grounds, examines the principle of fairness (reasonableness) as a remedy for the limitation of exemption clauses' validity. The exemption clause should be treated as unfair if it contradicts the basic purpose of the contract, allows a party to default fundamental contractual obligations in such a manner that other party in principle does not receive what it expected from the contract.

Keywords: *interpretation of contracts, contra proferentem, validity of contracts, limitation of liability, exclusion of liability, fundamental obligations, fundamental breach, fairness.*

Rūta Lazauskaitė, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Verslo teisės katedros asistentė, doktorantė. Mokslinių tyrimų kryptys: sutarčių teisė, civilinė atsakomybė.

Rūta Lazauskaitė, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Business Law, Assistant, Doctoral Student. Research interests: contract law, civil liability.